

A BÉKE KÉRDÉSE HOMÉROSZTÓL ERASMUSIG

Az írott történelem kezdete óta, vagyis mintegy kétszáz nemzedék közül országonként is alig akadt egy-kettő, világviszonylatban egy sem, amely ne szenvedte volna el a háború megpróbáltatásait. Innen ered az az elméleti síkra emelt következtetés, hogy az emberiség történetében a háború, és nem a béke uralkodik. Ezt vallják a hadvezérek, akiknél azonban ez természetes, mert kenyerük a háború, de a filozófusok, költők, írók és a tudósok is, sőt egyesek a háborút az emberiség katarziséjának, tisztítótüzeének tekintik, vagy éppen, mint például Sombart, az emberi találékonyság gyorsító folyamatának, a felfedezések, a találmányok serkentőjének. A katonák mindenkor véleményét fejezik ki Helmut von Moltke szavai: „Az örök béke csak ábránd, méghozzá távolról sem valami gyönyörű, ezzel szemben a háború nélkülözhetetlen láncszem az istenalkotta világrendben. A háború kifejleszti az emberek legnemesebb tulajdonságait, amelyek nélkül elcsenevészesednének és meddők maradnának; ezek: a bátorság, önmegtartóztatás, kötelességteljesítés, önfeláldozási készség; a háború megpróbáltatásai megőrzik és megedzik az emberek képességeit egész jövőjük számára.“

Hegel, a filozófus is hasonló véleményt hangoztat. Szerinte a háború a társadalom ösztönző, előrehajtó ereje. „... Ahogyan a szelek mozgása nem engedi, hogy a tó vize elposványosodjék, ami feltétlenül megtörténne tartós szélesend esetén, ugyanúgy a háború is megóvjá a népeket a poshadástól, ami feltétlenül bekövetkeznék a tartós, hát még az örök béke nyomában!“

Sokan a háborút még ma is olyan korbácsnak tekintik, amely nem hagyja, hogy az ország valami álomittas állapotba hulljon. Mégis egyre növekszik azoknak a száma, akik a közelmúlt nagy világégéseiből tanulva, cselekvően küzdenek egy újabb világkatasztrófa bekövetkezése ellen. A béke ma világmozgalom, minden országban vannak „harcos“ hívei, olyanok, akik nemcsak „pacifizmusra és a béke elvont hirdetésére“ képesek, hanem arra is, hogy szükség esetén kiragadják a fegyvert az agresszorok kezéből. A marxizmus elítéli a háború védelmezését, de — mint ismeretes — amikor a béke mellett foglal állást, az elvont pacifizmus ellen is küzd, amely csak felbátorítja a hódítókat; és a marxisták különbséget tesznek igazságos és igazságtalan háborúk között.

Bemutatjuk, mi volt az emberiség felfogása a béke kérdésében az osztálytársadalom első két periódusában: az ókor és a középkor idején.

A BÉKE AZ ÓKORI KELETI NÉPEKNÉL

Mínél nagyobbak voltak a háború pusztításai, annál erősebb volt a békevággy. A béke dicsőítése kihámozható az óegyiptomi hieroglifikus feljegyzésekből, az ősi egyiptomi utópiákból, amelyek először rajzolják meg az osztálytalan, henyélt és háborút nem ismerő, a fizikai munka dicséretét és az egyenlőséget hirdető társadal-

mat. Ez cseng ki a mezopotámiai sumér, babiloni, asszír agyagtáblák himnuszából, a Gilgames-eposz borongós soraiból. Az utána való vágyakozás kicsendül az i. e. első évezred kezdetéről származó kínai Dalok könyvéből, áldásait kifejti a régi mester, Lao-ce, eredményeiről beszél a nagy kínai történész, Szema-Cieh. Dicsőítését megtaláljuk az indiaiak szent irataiban, a védákban, és hősi eposzaikban, a Mahabharátában és a Ramayanában; mégis a róla alkotott felfogás gazdagodását leginkább a klasszikus ókorban, a görög és a római történetben kísérhetjük nyomon.

A HÁBORÚBÓL ÉLNEK
— BELLO VIVITUR

Az első görög irodalmi alkotások, a homéroszi eposzok, az Iliász és az Odüsszeia, az osztálytársadalom küszöbére eljutó görög törzsek erőttől duzzadó, viharos tavaszát, az ún. katonai demokrácia korát mutatják be. Ez a korszak az, amikor a társadalom legfőbb tevékenysége a háború, elismert erényei a vitézség, bátorság és a küzdeni akarás. A háborús magatartást a kölesönös bosszú irányítja, mely véért vért, életért életet kíván. A háború célja: a meggazdagodás, a zsákmány és a rabszolga. A hadviselés vastörvényei még nem engedik felszínre törni a békevágyat, a kompromisszumos elintézését. A megbékélés lehetetlen. Hektórban egy pillanatra felmerül a gondolat, hogy leteszi köldökkel-domború pajzsát, falhoz támasztja erős sisakját és dárdáját s felajánl mindent a görögöknek, megosztja velük Trója minden kincsét a béke ellenében:

*és odaigérem Helenét s vele mindama kincsét,
mit csak Alexandrosz hordott el a görbe hajókon
Trója felé, hisz a civódásnak kezdete ez volt.
Átraidáknak adom, hordják el, s minden ákhájnak
más-más kincset adok, valamit csak rejt ez a város:
és meg is esketném rá minden trójai vént, hogy
nem rejt el semmit, de elosztunk kétfele minden
kincset, amit csak e hőnszeretett város fala őriz.*

(Devecseri Gábor fordítása)

De hiába minden jószándék, Akhilleusz nem alkuszik, és Hektór joggal tart attól, hogy egyszerűen megöli, ha fegyvertelenül megy elébe.

A meg nem alkuvás, a hősiességgé magasztosított kegyetlenség, a kard döntő bíráskodása végigvonul az egész homéroszi korszakon. Ha a költő olykor-olykor be is

Gemma Augusta —
a Pax augustea szimbóluma

mutatja a béke áldásait, a rengő, aranyló búzamezőket, a családi élet idillikus hangulatát, ezzel még csak jobban kidomborítja a kor háborús kegyetlenségét. Hogy a homéroszi kép nem túlzó, igazolja a néhány évszázaddal később élt Thuküdidész: „Mert (valamikor) — írja e korszakról — egész Hellaszban mindenki fegyvert hordott magával, mivel a lakóhelyek védtelenek voltak, és az emberek az egymás közti érintkezés során nem érezték biztonságban magukat, éppen ezért megszokott foglalkozásukat fegyveresen végezték, mint a barbárok.“

A békét nem ismerő, háborús szellem létezéséről Arisztotelész is tanúságot tesz, amikor a Politikában elmondja, hogy egyes görög városállamokban, mint például Lakedaimonban és Krétában az egész nevelés a hadügyhöz alkalmazkodik: „Egyeseknél még törvények is vannak, amelyek a harci erényre sarkallják az embereket; például Karkhedonban, mint mondják, a gyűrűdíszet aszerint viselik a polgárok, hogy hány hadjáratban vettek részt; volt aztán Makedóniában is egy olyan törvény, hogy aki nem ölt meg egy ellenséges férfit sem, az kötelet hordjon a derekán; a szkítáknál pedig nem volt szabad a lakomán a körülhordozott pohárból innia annak, aki még nem ölt meg ellenséges katonát; az ibériaiaknál, ezen harcias törzsnél pedig annyi karót szúrnak le az elhalt ember sírja mellé, ahány ellenséges férfit megölt; más népeknél még sok más hasonló kitüntetés is van, melyet részint a törvény állapít meg, részint a szokás.“

A VETÉLKEDÉS ÉS A BÉKE GONDOLATA

A görögök, és általában az indoeurópai népek életfelfogásának hajtórugója a tevékenység, irányító ereje a küzdelem, agón, a versengés, az újabb és újabb erőfeszítésekre sarkalló vetekedés, az a magatartás, amelynek öröksége érvényesül a modern műveltségben is. Talán ez az oka, hogy a béke — görög szóval eiréné — csak hosszú és keserves tapasztalatok után merült föl, és érvénye sohasem terjedt túl a göröglakta területeken.

Az i.e. XII—IX. század véget nem érő háborúi végül elvi sikon is felvetették a béke gondolatát, aminek konkrét megvalósulása két intézményben nyilvánult meg. Az egyik a különböző vallási központokban rendezett összgörög, különösen az először i.e. 776-ban megtartott olümpiai játékok, amelyek idejére a görög városállamok között megszüntették a háborút, és kihirdették a szent békét. Ekkor vetődött fel először a háború kiküszöbölésének magasztos gondolata. A másik a szentélyek létesítése, melyek megsértése még háború esetén is tilos volt.

Ugyanez a gondolat irodalmi formában is jelentkezik az i.e. VIII. század parasztköltőjénél, Hésziodosznál. Ő az első, aki a háborút nem tartja az emberiség örök kísérőtársának, és a régmúlt öt korszaka közül kettőt, az arany- és az ezüstkort, a béke boldog időszakának tekintette. A háborúk csak a rézkorszakban kezdődnek el, amikor az embereknek:

*rézből voltak a fegyvereik, rézből a lakásuk,
rézszerszámmal dolgoztak, nem járta a vas még.
Egymással harcoltak s egymást gyűrte a karjuk,
így érték el a hűs Hádész tágas palotáját.*

(Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

A rézkort a hősök kora váltotta fel, utána a legutolsó, a vaskor következett, amikor a háborúk borzalmait más gondok és bajok is tetézték, és ellentét támadt az apák és fiak között, megszűnt a szülők iránti tisztelet, „áll az ököljog és egymás

városait kirabolják“. Ez a kor is mulandó, és a költő szerint visszatér majd a háború nélküli, igazságos élet.

Ettől az időtől kezdve a béke gondolata egyre gyakrabban bukkan fel a költők és a filozófusok munkáiban, bár különösen Spártában, amint Túrtaiosz elégiái bizonyítják, a háború továbbra is az élet főcélja: „Forgasd a fegyvert, míg csak elér a halál“, mert harci erény és dicsőség nélkül semmit sem ér az élet:

*Szép a halál, ha az első sorban harcol a férfi
bátran, s ott esik el védve hazája rögét.*

(Kerényi Grácia fordítása)

HÉRAKLEITOSZ A BÉKÉRŐL

A korai materialista filozófia nagy képviselője, az efészoszi Hérakleitosz főként híres axiómájáról ismert, mely szerint „háború az atyja mindennek“ (ho polemosz patér pantón), mégis őt tekinthetjük a béke első tudatos védelmezőjének. Axiómáját ugyanis nem alkalmazza a népek és a közösségek közötti viszonyokra, és a háborút nem tartja a társadalom velejáró elemének. Felfogása, amint az egyik leveléből kitűnik, háborúellenes. Mivel a levélben kifejtett gondolatok újra meg újra visszatérnek a későbbi görög—római és a keresztény íróknál, sőt Erasmusnál is felbukkannak, szükségesnek tartjuk bővebben idézni belőle:

...A szántáshoz és a földműveléshez szükséges vasat és szerszámot gyilkolásra és öldöklésre használjátok... A csatasorokban embert emberrel szembeállítva, egymás halálát akarjátok, és szökevényekként megbüntetitek azokat, akik nem mocskolják be magukat vérrel, akiknek pedig kezéhez vér tapad, a legderékabbaként ünnepeleitek. Az oroszlánok nem fegyverkeznek fel egymás ellen, a lovak nem ragadnak kardot egymás ellen, nem látni sást, amely sas ellen vértetzi fel magát. Egyiknek sincs más harci eszköze, hanem mindegyik a saját tagjait használja fegyverként, egyiknek szarva, másinak csőre a fegyvere, ennek a szárnyai, annak a gyorsasága, egyeseknek nagyságuk, másoknak kicsinységük vagy kövérségük, úszási képességük, soknak a levegő...

Nem vagytok-e ugyanazon törzs szülöttei, amikor a földről kipusztítjátok a fákat, tönkreteszitek a várost, gúnyt űztök az öregekből, az asszonyokat elraboljátok, a gyermekeket letéptek anyjuk kebléről, a hitvesi ágyat megfertőzitek, a hajadonokat meggyalázzátok, az ifjakat elpuhítjátok, a szabadokat bilincsbe veritek, leromboljátok az istenek templomait, ledöntitek a hősök emlékeit, himnuszokat zengtek gaztetteitekről, és hálát adtok az isteneknek gazságaitokért...

Ettől az időtől kezdve az ilyen hangok egyre gyakoribbak, és ugyanakkor enyhülnek a háború kegyetlen törvényei is.

A HÁBORÚ ÉS A VISZÁLY, AZ IGAZSÁGOS ÉS IGAZSÁGTALAN HÁBORÚ

A szofisták, majd Platón és Arisztotelész alaposan elemzik a háborúk neveit, és arra a következtetésre jutnak, hogy míg a barbárok elleni háború jogos, mert, amint Arisztotelész kifejti, „a barbár, születésénél fogva rabszolga“, a görögök között háborúk nem engedhetők meg. Platón a háborúk főokát a gazdagodási vágyban, a zsákmányban és főként a területszerzésben látja. Úgy véli, hogy a lakosság szaporodása elkerülhetetlenül felveti a terület növelésének szükségét, ami azután a szomszédos államokkal való háborúhoz vezet (Az állam, II. 373). Szerinte is

helytelen, „ha a hellének hellén államokat rabszolgasorba döntenek“, sőt a barbárok elleni háborúk egyenesen megkívánják a hellének kímélését és békéjét. Ezért a görög hadifoglyokat nem szabad eladni rabszolgáknak, a görögöktől a fegyvereken kívül mást nem kell zsákmányolni. Hasonlóképpen, Platon elítéli a hullarablást, a templomok kifosztását, a lakóházak felperzselését. Szókratész szavaival kifejti a különbséget a között a háború között, melyet a görögök a görögök ellen és a között, melyet a görögök más népek, a barbárok ellen vívnak:

„En úgy látom — mondja Szókratész —, hogy valamint a »háború« és a »viszály« két külön szó, éppúgy két külön fogalom is, mely két különböző dolgra vonatkozik... Ha tehát hellének barbárokkal vagy barbárok hellénekkal állanak harcban, azt kell mondanunk róluk, hogy »háborút viselnek«, s hogy természetből fogva egymás ellenségei... Ha ellenben hellének hellénekkal teszik ezt, akkor azt mondjuk, természetből fogva barátai ugyan egymásnak, csak hogy Hellász adott helyzetben beteg, és »viszálykodik«, s az ilyen ellenséges viszonyt viszálynak kell neveznünk..., és csak addig folytatják az ellenségeskedést, amíg a bűnösök a velük szenvedő ártatlanok nyomására elégtételt nem szolgáltatnak“ (Az állam, V. 468—471).

Arisztotelész is hasonlóképpen vélekedik Politikájában, ahol különösen hangsúlyozza a barbárok elleni háborúk főcélját, a rabszolgaszerezést. A görögöknél a háború általános kiküszöbölésének gondolata nem merült fel, vagyis csak a görög államok közötti békét tartották szükségesnek, a más népek elleni háborút természetesnek tekintették. Arisztophanész híres vígjátéka, a Béke is e korlátok között mozog. Az athéni paraszt a maga külön békéjével a háborúért lelkesedő éhező honfitársai mellett bőségekben él, de általában békéről ő sem ábrándozik. Végso-ron ugyanez a gondolat, a békének saját népeikre való korlátozása szinte általános az ókor népeinél, az indiaiaknál, a kínaiaknál, a perzsáknál. Az ókori zsidóknál is ugyanez a gondolat jut kifejezésre azzal a különbséggel, hogy a békét, a „solom“-ot, a távoli, eszkatologikus jövőben minden nép számára meghirdetik.

Bár nem jutottak el az egyetemes béke gondolatáig, a háborúk jellegének meghatározásában a görögök nagy lépést tettek előre, különösen az i. e. IV. század szónokai és filozófusai. Démoszthenész például a háborúk eredetét kutatva, azok társadalmi jellegéből indul ki. Szerinte a nép szabadságáért és függetlenségéért háborút folytathat a demokrácia az oligarchiával. Az ilyen háború engesztelhetetlen és igazságos, mint ahogyan igazságos az idegen hódítók ellen vívott háború is. De háború folyhat két demokratikus rendszer között is, ilyen esetben „a heves ellenségeskedés tartós békével végződhetik“.

Idővel a görög városállamok között kialakultak azok az egyezmények, amelyek a hadviselés módját, a hadifoglyok kicserélését, a halottak eltemetését, a szentélyek tiszteletben tartását és bizonyos esetekben a szembenálló felek közötti döntőbíráskodást szabták meg. Olyan eredmények ezek, amelyek biztosíthatták volna a béke gondolatának további elméleti és gyakorlati fejlesztését. A Nagy Sándor-i idők után azonban a görög városállamokra szakadt szüntelen háborúk e téren is visszaesést hoztak, s végül is szabadságuk és függetlenségük felszámolásához vezettek.

A RÓMAI HÓDÍTÁSOK

Felmerülhetett-e a béke gondolata Rómában, abban az államban, amely fennállásának első szakaszában — mintegy hétszáz éven át — csak a háborút ismerte, és minden tevékenysége a hadviselést, a hódítást, az idegen törzsek és népek leigázását tartotta legfőbb céljának? Valóban, míg a szüntelen háborúk során a kis tele-

Eiréné Kai Ploutos
Béke és gazdagság

pülésből három földrészre kiterjedő, az egész művelt világot, az ún. oikumenét magába foglaló világbirodalom lett, a béke — Pax — ritkán jutott lélegzethez és az egész idő alatt csak háromszor zárták be a kétarcú isten, Janus templomát, ami a béke beköszöntésének a jele volt. Mégis a ráánkmaradt feliratok, verstöredékek arról tanúskodnak, hogy az emberek e háborús korban is békére vágytak. A szelid-lelkű költő, Tibullus így hívja a békét:

*Aldott lelkű Béke, jövel jobbodban búzakalással
s tündöklő öledet lepje gyümölcs özöne.*

(Kardos László fordítása)

A külső háborúkkal párhuzamosan belső viszályok dúltak, és az i.e. I. század polgárháborúi annyira meggyújtották Marsot, hogy Rómát elárasztották a háborúellenes röpiratok, a titokzatos, a világvégét hirdető jóvendölések, amelyeket a hatalom akkori képviselőinek, a második triumvirátus tagjainak rendeletileg kellett eltüntetniük.

A CSÁSZÁRI BÉKE — PAX AUGUSTA

Ez a békeváró hangulat tükröződik Vergilius sokat vitatott IV. eklógájában, amelyben azt hirdeti, hogy: „visszatér az ősi szaturnuszi korszak, már új sarjat küld le a földre az ég a magasból“, a bűn nyoma eltűnik, az örök remegés elszáll, végetér a vaskor, és ismét beköszönt az aranykorszak.

A polgárháború végén a Földközi-tenger egyik végétől a másfelé a hatalmas birodalom minden alattvalója békére vágyott, és bizakodón fordult a hatalom új képviselője, Augustus felé. A hivatalos politika valóban meghirdette az új század, a saeculum novum beköszöntését. A költők, a pénzérnek, a művészi épületek mind-mind a békét hirdették. A császár szinte hivatalosan nyilvánította ki a császári béke, a Pax Augusta kezdetét, melynek szimbólumaként megépíttette a béke oltárát, az Ara Pacis Augustae-t. Mostantól kezdve az akkori római világ mintegy kétszáz

évig békét élvezett, melyet csak a távoli határokon olykor-olykor fellobbanó háborús lángok és az uralkodó körök belső harcai és torzalkodásai zavartak meg. Gibbon angol történész ezt a korszakot az emberiség legboldogabb korának nevezte.

A római béke ragyogását — amint a modern történetírás bebizonyította — sötét árnyak homályosították el: rabszolgák, a dolgozó tömegek, a leigázott népek elégedetlensége és nehéz helyzete, azonban mégsem kétséges, hogy a béke ilyen hosszú időszakát egyetlen más birodalom sem biztosította.

A RÓMAI BÉKE — PAX ROMANA

A római béke a hagyományos háborúk végét jelentette. A külső ellenséget megállították a határokon, a szomszédos államok és törzsek fegyveres viszályait megszüntették, és a belső harcokat lehalkították. Ez a béke, amint a korszak egyik jó ismerője megállapította, háromarcú volt: fegyveres béke, egyetemes béke, örök-béke.

Fegyveres jellegét már Vergilius kifejezi az Aeneis VI. énekének ismert sorában, ahol elmondja, hogy minden népnek megvan a maga hivatása: egyik mester a fém feldolgozásában, másik a márványfaragásban vagy művésze a tudományoknak:

*Amde te, római, arra ügyelj, hogy a népeken úr légy,
(Ez a művészeted), és hogy szabad meg a béke szokását.
És kíméld a legyőzöttet, de tipord le a dölyföst.*

(Devecseri Gábor fordítása)

Horatius halhatatlan költeménye, a Százados ének — Carmen saeculare — ugyanezt a gondolatot hangoztatja: „Tenger és föld érzi karunk hatalmát, / Róma bárdját félik a médek, és már / Vár parancsot hajdani nagy, hatalmas / Schytha s az indus. / Béke, tisztesség, becsület, szemérem: / Visszatért mind elfeledett erényünk / Gazdag és boldog ma a nép, a bőség / Telt szarujával“ (Erdődy János fordítása).

Lényegét mégis legtömörebben Tacitus fogalmazta meg. Szerinte az egyik római hadvezér, Petilius, a lázadó Civilis elleni háború folyamán mondja:

Galliában mindig voltak királyok és háborúk, mindaddig, amig rátok nem kényszerítettük a mi törvényeinket; bár igen gyakran megsértettetek, mi a győzelem jogán csak annyi terhet róttunk rátok, amennyi szükséges a béke megtartásához. Valóban hadseregek nélkül nincs béke, zsold nélkül pedig nincsenek hadseregek, adók nélkül pedig nincs zsold. A többiben egyformák vagyunk; gyakran ti vezénylitek a mi légióinkat; ti kormányozzátok ezt vagy azt a tartományt; nincs semmi külön kiváltságunk... Mert ha a rómaiakat kiűzitek innen (az istenek óvjanak ettől a csapástól), vajon mi egyéb lesz ezen a földön, mint általános háború? Nyolcszáz évi szerencse és munka emelte ezt a roppant épületet; aki megrendíti, azt romjaik maguk alá temetik...

A római béke egyetemes jellege mindenekelőtt a múlt átértékelésében nyilvánult meg. A történetírók, mint például Velleius Paterculus és Aenaeus Florus, most már elismerik, hogy azoknak a népeknek a harca, akik egyenlő jogokért szálltak síkra, igazságos volt. A béke egyetemes voltát fejezi ki Seneca, a tudós Plinius és a görög Aelius Ariszteidész.

„Az embereknek úgy kell tekinteni a világot — mondja Seneca —, mint az emberi nem közös lakhelyét. Mindaz, amit látunk, egy egész; valamennyien egy

nagy test tagjai vagyunk. A társadalom olyan, mint egy boltív: egyes részeinek kölcsönös támogatása és összeilleszkedése nélkül leomlanék." Meleg szavakkal emlékezik meg szülőhazájáról, a hispaniai Cordováról, de kijelenti: „én nem születtem a föld egyetlen zuga számára; az én hazám a világ, és Róma a mi közös hazánk.“

Plinius, a polihisztor, a Naturalis historia szerzője, a népek és a természet egységét látja a békében, és dicsőíti „azt a békét, amely a legtávolabb eső földeket és népeket is megismerteti egymással, s nem csupán az embereket, hanem a hegyeket és fellegekbe vesző csúcsaikat, terményeiket és növényeiket is“.

Ariszteidész szerint a birodalom határai ott végződnek, ahol a lakott világ — Oikumené — határai. A világ Róma uralma alatt leoldotta derekáról kardját, so- kan már alig tudják elképzelni, hogy háborúk is voltak. „Időnként egy-egy távoli háború híre érkezik hozzánk a föld végső tájairól, ahol visszaverik a vad gótot, az éhes mórt vagy az arabot, kit a nyomor kerget; de csakhamar ennek is elmúlik a zaja, csak egy álom múltó benyomását hagyja emlékünkből.“ Közben a béke nyomán más harcok támadnak: a városok, a tartományok közötti pompás vetélkedés, és szaporodnak a tornaesernokok, a vízvezetékek, az oszlopcsarnokok, a templomok, az iskolák, s maga a föld is újraéled, és hatalmas kertté változik.

Ezt a fenséges békét örökre tartják: „Az egész világ — mondja ugyanaz az Ariszteidész — énekkarnál is egyhangúbban harsogja azt az óhajtatást, hogy a római hatalom örökké megmaradjon.“ Az örök béke és az örök Róma egybefonódik még akkor is, amikor mindenfelől a vész felhői tornyosulnak, és amikor a birodalomnak már csak az árnyéka maradt meg. Rutlilius Namatianus, az V. század költője, arra kéri Rómát, hogy repkény koszorúzza fejét emelje ismét fel, szikrázzék újra arany ék tornyos koronáján, csillagmécesként lobbanjon megint lángra, és adjon ismét törvényt a népeknek.

A PAX ROMANA BUKÁSA

A Pax Romanát a fegyverek teremtették meg, elvi alapjait nem is dolgozták ki, de megvalósulása az ókori világban többet nyújtott, mint bármely más birodalom békéje. Ma Toynbee az egyetemes béke múltbeli lehetőségeit tanulmányozva úgy véli, hogy a Pax Romana, a benne rejlő minden társadalmi és gazdasági feszültség ellenére, az emberiség egyik nagy, sajnós, elszalasztott alkalmát volt az egyetemes béke megvalósulására.

Valóban, a III. században a birodalom valamennyi határát, a Rajnától a Dunaig, a Kaukázustól az Eufráteszig, a Nilus mellett és a Szahara sivatag mentén a különböző népek viharos támadásai érik, és az ellenállás erőit, amelyeket a belső bajok is emésztettek, fokozatosan felmorzsolták. Európa, Ázsia, Afrika szabad törzsei olyan erővel törtek a birodalomra, hogy az egyik neves történész egyenesen arra a következtetésre jutott: Róma nem természetes halállal halt meg, hanem meggyilkolták.

Am az egyetemes béke gondolata igen mélyen begyökerezett, amint azt Probus császár életrajzírója is bizonyítja. A császár győzelmesen harcolt a külső támadások ellen, de a háborúk véget nem érő forgatagában a békés aranykor visszatéréséről ábrándozott: „Nem lesznek akkor katonai táborok, s a csatakiáltás hangja nem hallódik sehol, az államot most belső háborúkkal zavaró, hadakozó nép akkor majd szánt, a tudományokba mélyed, műveli magát a művészetekben, és hajóútra kel... A föld kerekégén nem gyártanak fegyvert, és nem fizetnek adót. Az ökrököt a szántásra tartják, a lovak békére születnek, nem dúlnak a háborúk, nem lesz-

nek foglyok, mindenütt a béke, mindenütt a római törvények, mindenütt a mi bíráink uralkodnak.“

A látomás mindannak az ellenkezőjét vetíti fel, ami a valóságban volt. A Probus utáni császároknak nem volt idejük a béke arany korszakának visszatéréséről ábrándozni, életük nagy részét a háborúk foglalták le, és minden erőfeszítésük ellenére a Pax Romanát még abban a formában sem tudták visszaállítani, amelyben az kétszáz évig uralkodott.

A BÉKE ÉS A KORAI KERESZTÉNYSÉG

A béke gondolata csakhamar más megvilágításban merült föl. A kereszténység: a zsidó, görög, római civilizációnak ez a terméke, az egyszerű, az elnyomott, a békére vágyó tömegek új vallása már kezdettől fogva békességet hirdetett a jóakarátú embereknek. Igaz, békessége nem az állam, nem a népek, hanem „a lélek békéje“ volt, de éppen ez az, ami szembeállítja a fennálló hatalmi renddel. A korai keresztények elleneztek a háborút, mert úgy vélték, hogy aki kardot ránt, kard által vész el. Hiába hangoztak el a kegyes óhajok: adjátok meg a császárnak, ami a császáré, az új világról és társadalomról álmodozó hitbuzgók legelőször — amint fennmaradt forrásaink bizonyítják — a katonáskodást tagadták meg, azután az azzal járó hivatalos vallási előírásoknak, a császárkultusznak nem voltak hajlandók eleget tenni. Ez volt az egyik oka annak, amiért a császárok rendeleteket adtak ki üldözésükre.

A kereszténység szellemi képviselői különösen a III. század közepéig „antimilitaristák“ voltak. Ennek az irányzatnak legkiválóbb képviselője Tertullianus. Háborúellenes magatartásukból született meg az a vád, hogy elsősorban a kereszténység miatt megsappant harci szellem, megfogyatkozott virtus vezetett a birodalom bukásához. Ezt az ókorban már felmerült vádat Montesquieu újraéleszti, Gibbon tudományos érvvé kovácsolja, és filozófiai síkra emeli Nietzsche, aki a kereszténység győzelmében a harcra képtelen nyájszellem diadalát látja.

A valóság azonban más. A kezdeti „antimilitarizmus“ ellen csakhamar állást foglalt az alexandriai iskola, és a keresztény katonák, amint Nagy Konstantin győzelmei igazolják, a csatában is vitézül megállták helyüket. Attól az időtől kezdve mind a mai napig ki nem töltött, mélységes szakadék keletkezett a békét hirdető keresztény elmélet és a háborút viselő keresztény gyakorlat között. Később Erasmus és több követője éppen ezért főként a szerzetesek és a pápák háborús magatartását bírálja.

A kereszténység a béke kérdésében az ókori racionalizmust és gyakorlatiaságot miszticizmussal, a lélek békéjének hangoztatásával váltotta fel.

A BÉKE KÉRDÉSE A KÖZÉPKORBAN

Augustinus, a De civitate Dei szerzője azt állítja, hogy a béke a földi élet legfőbb célja, társadalmi szükségesség, de ő sem a rációra, hanem a „lélekre“ hivatkozik. Kényszeredetten nyugszik bele az élet kegyetlen, háborús valóságába, és csodálja az állatokat, amelyek önkéntelenül békére vágnak. „Melyik az a kegyetlen kánya — kérdi —, amelyik ne építene fészket magának, ne kotonna tojásain, ne táplálná kicsinyeit, és ne maradna hűséges kísérőtársa azoknak, akikkel együtt él?“ Leírja a háború borzalmaikat, és ezek miatt még az igazságos háborúkat is elmarasztalja, s a békét az emberi erkölcs legnélkülözhetlenebb elemének tekinti. Mivel a valóság és az elmélet közötti különbséget képtelen kiküszöbölni, misztikus

elméletet dolgoz ki, mely szerint az isteni állam — civitas Dei — és a földi vagy ördögi állam — civitas terrena sive diabolica — között szüntelen harc folyik, végül azonban az előbbi győzedelmeskedik, amivel az ellentmondás feloldódik, és beköszönt az egyetemes béke.

Nincs helyünk itt végigkísérni a középkor gondolkodóinak a békéről vallott eszme-futtatásait, megelégszünk néhány név, néhány gondolat felvillantásával. Assisi Ferenc tetteiben és beszédeiben szüntelenül a békét hangoztatta, Aquinói Tamás a tökéletesség útjának tekintette, amely nélkül nem létezhetik jó kormányzat, és a vezetők legfőbb feladatául a béke egységének biztosítását tűzte ki. Dante számára az egyetemes béke az egyetemes állam előfeltétele, mert „nyilvánvaló, hogy az egyetemes béke — pax universalis — a legjobb az összes, boldogságunkat szolgáló javak közül“.

A középkor írói és politikusai közül még kettőnek a munkásságával szeretnénk röviden foglalkozni. Az egyik a francia Pierre Dubois, a másik az angol Richard de Bury. Pierre Dubois a XIII. század végén, a XIV. század elején élt jogász, teológus és politikus, elméletileg munkáival, gyakorlatilag politikai tevékenységével vett részt abban a harcban, amely IV. (Szép) Fülöp francia király és VIII. Bonifác pápa között dúlt, és eredménye a pápák ún. avignoni fogsága lett.

Sokáig kéziratban heverő munkáját (De recuperatione terrae sanctae — A Szentföld visszaszerzéséről) csak 1891-ben adták ki. A Szentföld visszafoglalására vonatkozó fantasztikus elképzelések mellett Dubois gyakorlati tervet dolgozott ki a népek között felmerülő viszályok elsimítására. Noha tervében Franciaországnak vezető szerepet biztosított, és feltehető, hogy könyvének, akárcsak Erasmusénak, A Béke panaszának megírását felülről javasolták, mégis eszméi mindegyre felmerülnek, és sokan a Népszövetség és az ENSZ távoli alapvetését látják bennük.

Dubois a béke biztosítására a népek konföderációját ajánlja, egy olyan egyetemes kormányzat megteremtését, amelyben a hegemon szerepet Franciaország játszáná. Az első „békekonferenciát“ Toulouse-ba kellene összehívni. Ezen a főpapok és a világi vezetők vennének részt. Belőlük alakítanák meg azt a nemzetközi bizottságot, amely az államok és népek között felmerült vitás kérdéseket vizsgálná meg, és határozatokat hozna azok békés elintézésére. A nemzetközi bizottság mellett — Dubois elképzelése szerint — egy döntőbíróóság is működne, amely a hozott határozatok elleni fellebbezéseket vizsgálná meg, döntését azonban a pápa felülvizsgálhatná. Miután így a végleges határozat megszületne, végrehajtás és érvényesség végett azt a szentszéknél örök időkre beiktatnák.

Valószínű, hogy ez a terv részben a pápaság és a francia királyság közötti harc vetületeként született meg, de nem kételkedhetünk szerzőjének jószándékában, aki művét e szavakkal zárja: „Így válik egyetemessé a béke, amelyre törekszünk, amely felfogásunk szerint mindennél fontosabb.“

Richard de Bury, Dubois fiatalabb kortársa, korának igen művelt férfia, aki III. Edward angol király megbízásából sokáig tartózkodott Franciaországban és az avignoni pápai udvarban. Feltehető, hogy személyesen is ismerte Dubois-t. Hazája minden fontosabb politikai eseményében részt vett, és mint gyakorlati politikus is ellenezte a háborút. A könyv szeretetéről írott művében, a Philobiblonban külön fejezetet szentel azoknak a pusztításoknak, amelyeket a háborúk vittek véghez a könyvekben a történelem folyamán, és arra kéri Istent, hogy szüntesse meg a háborúkat: „Magasságos Isten, szerzője és kedvelője a békének, szórd szét a háborúra vágyó népeket, mert az minden vésznél jobban árt a könyveknek.“

A reneszánsz, a humanizmus, a nagy felfedezések után a béke gondolata új formában merült fel. Az írók és a politikusok szakítanak a keresztény középkor áhí-

tatos, a békét csak felülről váró megoldásával, és elemzésükben visszatérnek az ókor racionalizmusához. Különbséget tesznek az igazságos és az igazságtalan háború között, de a természeti népek társadalmára hivatkozva, igaz, először csak utópisztikus formában, felvetik azt a gondolatot, hogy a társadalmi bajok, a háborúk kiküszöbölése, az ország helyes kormányzása mindaddig megvalósíthatatlan, amíg a magántulajdon uralkodik. Ez a gondolat jelentkezik Morus Tamás híres Utópiájában: „Ahol a birtoklás magánkézben van — mondja a mű egyik szereplője, Hythloday —, ahol a pénznek döntő szerepe van, a közélet igazságos kormányzása és gazdasági felvirágoztatása nehéz, csaknem lehetetlen.“

A béke racionális megközelítését és gyakorlati megoldását, bár nem ilyen radikális alapon Morus kortársa és barátja, Erasmus kísérelte meg számos művében, de legkövetkezetesebben és legalaposabban A Béke panaszában.

Bencsik János: Félelem